

فرایند همگرایی در اکو و آ.سه.آن

دکتر علی امیدی*

پیشگفتار:

در هزاره سوم، آهنگ جهانی شدن پرشتاب تر از گذشته است و اقتصادهای ملی برای ماندن و آمادگی در میدان رقابت جهانی به گروه‌بندی‌های منطقه‌ای رو کرده‌اند. از آنجا که کشورها به تنهایی همه عوامل تولید را در اختیار ندارند، برای دستیابی به آرمانهایی که بی‌همکاری گروهی امکان‌پذیر نیست، تلاش می‌کنند با تشکیل سازمان‌های اقتصادی منطقه‌ای موجب رونق اقتصادی خود و تکمیل چرخه تولید در یک منطقه جغرافیایی شوند. گفتنی است که جدا کردن مسائل سیاسی، اقتصادی و اجتماعی از یکدیگر ممکن نیست و از این رو حتی همکاری‌های یکسره اقتصادی نیز با مسائل سیاسی و اجتماعی گره می‌خورد و برعکس. اتحادیه اروپا و آ.سه. آن از نمونه‌های روشن و موفق همکاری‌های منطقه‌ای به‌شمار می‌آیند. اتحادیه اروپا با انگیزه‌های اقتصادی با گرفت و به همکاری سیاسی نیز وارد شد و آ.سه. آن با انگیزه‌های سیاسی آغاز کرد و به همکاری اقتصادی رسیده است. سازمان همکاری اقتصادی (اکو) نمونه‌ای از سازمان‌های همکاری منطقه‌ای است که به علت

نبودن اراده سیاسی و ناهماهنگی در برنامه‌ریزی‌های سیاسی و اقتصادی، با آنکه مانند آ.سه. آن از منافع سیاسی غرب اثر پذیرفته بوده، موفقیت چندانی نداشته است.

«سازمان همکاری اقتصادی» نخست با عنوان «آر.سی.دی» (Regional Cooperation for Development) در ژوئیه ۱۹۶۴ با عضویت ترکیه، ایران و پاکستان تشکیل شد. آ.سه. آن نیز در ۸ اوت ۱۹۶۷ با نام «اتحادیه ملتهای آسیای جنوب شرقی» با پیش زمینه سازمان «آسا» که در سال ۱۹۶۱ پدید آمده بود، با عضویت مالزی، اندونزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین پا گرفت. این دو سازمان در واقع با پشتیبانی ایالات متحده آمریکا در آسیای جنوب غربی و آسیای جنوب شرقی برای رویارویی با نفوذ کمونیسم برپا شد و مهمترین هدف آنها یکسره سیاسی بوده که زیر پوشش همکاری‌های اقتصادی پیگیری می‌شد.

فعالیت آر.سی.دی. به علل گوناگون، از جمله بی‌اعتمادی و دلسردی اعضا از یکدیگر و همچنین انقلاب اسلامی در ایران به حالت تعلیق درآمد. اما در سال ۱۹۸۵، هر سه کشور عضو با گرایش بیشتر به همکاری اقتصادی، اکورا با هدف پیگیری هدفهای اقتصادی آر.سی.دی. برپا

کردند اما در این راه کامیاب نبودند.

فروپاشی شوروی و استقلال جمهوری‌های آسیای مرکزی و قفقاز در سال ۱۹۹۱ در منطقه اکو و گرایش کشورهای بیشتر کمونیست در آسیای جنوب شرقی به همکاری‌های منطقه‌ای با جهان سرمایه‌داری، به گسترش اکو و آ.سه. آن انجامید. بنابراین آذربایجان، قزاقستان، ازبکستان، قرقیزستان، افغانستان و ترکمنستان به حوزه جغرافیایی اکو و ویتنام، لائوس، میانمار، کامبوج به آ.سه. آن پیوستند. در این مقاله تلاش شده است به روش تحلیلی و مقایسه‌ای زمینه‌های همگرایی و واگرایی در میان اعضای اکو و آ.سه. آن بررسی شود. در این روند از چارچوب نظری «کاتوری و اشیپگل»^۱ بهره خواهیم گرفت.

پرسش اصلی:

۱- علل موفقیت نسبی آ.سه. آن در سنجش با اکو چیست؟

پرسشهای فرعی:

۱- چه عواملی موجب همگرایی یا واگرایی در اکو می‌شود؟

۲- چه عواملی موجب همگرایی یا واگرایی در آ.سه. آن می‌شود؟

چارچوب تئوریک:

همگرایی، به معنی ترکیب و ادغام شدن اجزا در یک کل است. همگرایی هم در درون یک کشور معنی می‌دهد و هم در یک منطقه در میان شماری از کشورها. در درون کشور، به معنی یکپارچگی بخش‌های گوناگون کشور است و در

منطقه به معنی یکپارچگی کشورهای آن منطقه. همگرایی یک طیف است که دست کم به مفهوم ادغام اقتصادی و دست بالا به مفهوم اتحاد سیاسی و در پیش گرفتن سیاست خارجی مشترک است. همگرایی اقتصادی به معنی افزایش وابستگی متقابل در یک منطقه بر پایه شاخص‌هایی چون بازرگانی درون منطقه‌ای و هماهنگ‌سازی روش‌ها، استانداردها و مقررات بازرگانی است.^۲ همگرایی اقتصادی به پنج گونه تکامل می‌یابد:

۱- ناحیه تجارت آزاد، ۲- اتحادیه گمرکی، ۳- بازار مشترک، ۴- اتحادیه اقتصادی و ۵- اتحادیه سیاسی. جدول زیر ویژگی‌های هر یک از انواع همگرایی را نشان می‌دهد:

کاتوری و اشیپگل، دو پژوهشگر آمریکایی، از نظر به پردازان برجسته در زمینه همگرایی هستند که دیدگاه خود را در سال ۱۹۷۰ مطرح کردند. آنان چهار «متغیر الگویی» را بعنوان مهمترین عوامل مؤثر درون منطقه‌ای برای تعیین حدود طبیعی یک منطقه و نیز میزان انسجام در آن معرفی می‌کنند: ۱- چگونگی و اندازه انسجام. منظور از انسجام، اندازه «مشابهت» و نیز «مکمل بودن» واحدهای سیاسی یک منطقه در زمینه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و وفاداری سازمانی است. ۲- ماهیت ارتباطات، یعنی چگونگی درهم تنیدگی کشورهای منطقه از جهت ارتباط شهروندان، رسانه‌های مشترک، تبادل نظر نخبگان، ارتباط جاده‌ای و ریلی و جهانگردی. ۳- سطح قدرت. در این متغیر به توانایی بالفعل و بالقوه و نیز اراده کشور یا کشورهای یک سازمان در جهت همسان‌سازی سیاست‌های دیگر کشورها با سیاست‌های سازمان مربوط توجه می‌شود. ۴- ساختار روابط. در اینجا توانایی و پیشینه کشورهای عضو در روابط فی‌مابین از ستیز تا اتحاد بررسی می‌شود.^۳

سیاست‌ها	انواع همگرایی	منطقه آزاد تجاری	اتحادیه گمرکی	بازار مشترک	اتحادیه اقتصادی	اتحادیه سیاسی
حذف تعرفه‌ها و سهمیه‌ها		✓	✓	✓	✓	✓
اتخاذ سیاست تعرفه‌ای مشترک نسبت به طرفهای تجاری خارجی			✓	✓	✓	✓
تحرك عوامل تولید				✓	✓	✓
هماهنگ‌سازی سیاست‌های اقتصادی					✓	✓
وحدت کامل سیاست‌های اقتصادی						✓

نبوده، اما بارها دو کشور یکدیگر را به پشتیبانی از این یا آن گروه کرد متهم کرده اند و همین، گاهی به تیره شدن روابط دو کشور انجامیده است. به هر رو، واقعیت این است که اگر دولتها به دلایل اقتصادی یا سیاسی، روابط خوبی داشته باشند، مسائل قومی نیز حل و فصل خواهد شد. ایران و پاکستان در بلوچستان مشکلاتی دارند و در گذشته هم داشته اند. ایده تاجیکستان بزرگ نیز همواره مایه اختلاف افغانستان و تاجیکستان بوده است. شمار چشمگیری ترکمن در مرزهای شمالی ایران و ترکمنستان زندگی می کنند. میان تاجیکستان و ازبکستان نیز وضعی از این دست دیده می شود. تاجیکهای بسیاری در شهرهای سمرقند و بخارا در ازبکستان زندگی می کنند، که در سالهای پس از استقلال دو جمهوری، کانون تنش هایی چند بوده است.^۵ میان قرقیزستان و ازبکستان نیز مشکل استان اوش مطرح است. در مورد ازبک های ساکن تاجیکستان و درگیری های دره فرغانه و ازبکان ساکن ترکمنستان نیز همین مشکل به چشم می خورد.^۶ با همه اینها، تفاوت های قومی، مسئله خاصی در اکو نیست چرا که در اروپا، آسیا، آفریقا و آمریکا نیز وضع کمابیش چنین است. در کمتر منطقه ای از جهان می توان مرزهایی پیدا کرد که اقوام پیرامون آن همگن باشند. تنوع قومی، هم فرصت است و هم تهدید: فرصت از این رو که در کشورهای عضو اکو می توان شباهتهایی قومی یافت که به همگرایی کمک می کند مانند وجود ترکها و فارسها که در بیشتر کشورهای اکو یافت می شوند. با توجه به فرایند جهانی شدن، قوم گرایی به حاشیه رانده شده و نقش بازدارنده پیشین را ندارد.

در میان کشورهای عضو آ.سه. آن ۷۰ درصد جمعیت اندونزی و ۶۰ درصد جمعیت مالزی و ۶۹ درصد جمعیت برونی را اقوام مالایایی تشکیل می دهند که آداب و رسوم و فرهنگ کمابیش یکسان دارند. بنابراین، نژاد مالایایی نقش مهمی در همبستگی کشورهای اندونزی، مالزی و برونی دارالسلام دارد. همچنین نزدیک به ۴ درصد از جمعیت تایلند و ۱۵ درصد از جمعیت سنگاپور از نژاد مالایایی هستند.^۷ دیگر کشورهای منطقه آ.سه. آن در زمینه نژاد و قوم وابسته به اقوام تایی، خمر، لاتو، چینی، برمه ای، فیلیپینی و ویتنامی اند.^۸ هر چند آمیزش قومی در همه کشورهای آسیای جنوب خاوری دیده می شود، اما به علت نبود اختلاف میان اقوام گوناگون در هر یک از کشورها، تنش های نژادی چشمگیر در منطقه آ.سه. آن به چشم نمی خورد و تنوع

○ سازمان همکاری اقتصادی (اکو)
نمونه ای از سازمانهای همکاری منطقه ای است که به علت نبود اراده سیاسی و ناهماهنگی در برنامه ریزیهای سیاسی و اقتصادی، با آنکه مانند آ.سه. آن از منافع سیاسی غرب اثر پذیرفته بوده، موفقیت چندانی نداشته است.

با بررسی این شاخص ها می توان دریافت که کشورهای يك منطقه به سوی همگرایی پیش می روند یا اینکه عوامل واگرایی در میان آنها نیرومندتر است. افزون بر متغیرهای چهارگانه درون منطقه ای، این دو پژوهشگر با مطرح ساختن «سیستم اثر گذار» به بررسی نقش و نفوذ قدرت های برون منطقه ای و خارجی در يك منطقه می پردازند و می کوشند اثر آن را بر همگرایی ارزیابی کنند.^۹ چنین می نماید که بهترین راه برای مقایسه تطبیقی مناطق گوناگون جهان با یکدیگر و بیان وجوه افتراق و اشتراك میان آنها کاربرد نظریه کاتوری و اشیگل باشد.

بررسی مقایسه ای اکو و آ.سه. آن در زمینه همبستگی اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و وفاداری سازمانی

۱- همبستگی اجتماعی:

همبستگی اجتماعی در میان اعضای اکو و آ.سه. آن با توجه به شاخص های قومیت، زبان، خط و فرهنگ به شرح زیر است:

الف) قومیت: فارس و ترک اقوام غالب در منطقه اکو هستند که این، متغیری مثبت در فرایند همگرایی به شمار می رود؛ اما مسئله وجود اقوام گوناگون در کشورهای عضو اکو با توجه به مرزهای خاکی مشترک میان برخی از اعضا و وجود اقوام مشترک در دو سوی مرز می تواند کانون بالقوه کشمکش و واگرایی باشد. برای نمونه، هر چند موضوع کردها میان ایران و ترکیه در گنر تاریخ هیچگاه چندان جدی

تولد، ازدواج، مرگ و خاکسپاری، مدارس دینی گوناگون، مراسم سوگواری، وضع زنان و حجاب و... هرچند با برخی تفاوت‌های محلی، کمابیش در سراسر منطقه آکو یکسان است. در دیگر حوزه‌های فرهنگی نیز همچون شعر، ادبیات، سینما، تئاتر، آموزش و پرورش، خوراک و پوشاک، آداب و رسوم اجتماعی و بسیاری شاخص‌های دیگر همانندی و یکسانی به چشم می‌خورد.^{۱۰}

از دید تاریخی، ایران، افغانستان، ترکمنستان، تاجیکستان و آذربایجان در دورانی دراز، هم‌سرنوشت و همگام بوده‌اند. قزاقستان در شمال باروسیه و در خاور با چین تاریخ مشترک بیشتری دارد. مردمان منطقه آکو هرچند از دید قومیت، زبان و خط، دین و مذهب، فرهنگ، تاریخ و میراث مشترک همانندیهای بسیار دارند، اما مسئله اساسی در حال حاضر آگاهی همگان از این وجوه مشترک و نیز شناساندن این مشترکات به ملت‌های منطقه برای نزدیکی هرچه بیشتر آنها به یکدیگر است. کارهایی در این زمینه از سوی مؤسسه فرهنگی آکو انجام شده است. این مؤسسه دست به انتشار آثاری در زمینه رسوم ملی، هنر، ادبیات، علوم و تاریخ منطقه زده و همچنین به برگزاری جشنواره‌های تئاتر و نمایشگاه‌های گوناگون از ۲۰۰۲ تاکنون پرداخته است. از کارهایی که در این زمینه از سوی ایران انجام گرفته، بازگشایی زورخانه در افغانستان و تاجیکستان و توجه به موسیقی مقامی بعنوان موسیقی مشترک در منطقه آکو است.^{۱۱}

در آ.سه. آن. اسلام و بوداییسم بزرگترین ادیان به‌شمار

○ مردمان منطقه آکو هر چند از دید

قومیت، زبان و خط، دین و مذهب، فرهنگ، تاریخ و میراث مشترک همانندیهای بسیار دارند، اما مسئله اساسی در حال حاضر آگاهی همگان از این وجوه مشترک و نیز شناساندن این مشترکات به ملت‌های منطقه برای نزدیکی هرچه بیشتر آنها به یکدیگر است.

قومی نقش بازدارنده در فرایند همگرایی نداشته است.

ب) زبان و خط: در میان کشورهای عضو آکوسه زبان عمده وجود دارد: فارسی، روسی و ترکی. ولی در عمل این دولتها انگلیسی را بعنوان زبان رسمی در گفتگوها و قراردادها پذیرفته‌اند و بدین سان مانند دیگر اتحادیه‌های موفق اقتصادی، مسئله چندگانگی زبانی را از پیش پا برداشته‌اند.

در منطقه آسیای جنوب خاوری زبان مالایایی، زبان رسمی و گاه زبان محلی در اندونزی، مالزی، سنگاپور، بروئی، جنوب تایلند و تا اندازه‌ای در ویتنام شمرده می‌شود و همچنین زبان انگلیسی بعنوان زبان اداری و دولتی یا زبان دوم در هر یک از کشورهای این منطقه باعث نزدیکی آنها به یکدیگر و آسانی برقراری ارتباط میان شهروندان این کشورها می‌شود.

پ) فرهنگ: همه کشورهای عضو آکو از جهان اسلام و بیش از ۹۵ درصد جمعیت آنها مسلمانند. اما نقش دین در این کشورها به یک اندازه نیست. در کشورهای تازه استقلال یافته به علت حضور و تبلیغات هفتاد ساله رژیم کمونیستی، تبلور دین در جامعه چندان محسوس نیست. ترکیه نیز در سایه حکومت لائیک در هفتاد و چند سال گذشته، چهره‌ای غیردینی تر از ایران و افغانستان و پاکستان دارد. کمابیش ۷۵ درصد جمعیت مسلمان منطقه از اهل سنت و بیشتر پیرو مکتب حنفی‌اند و تنها کردهای ایران و ترکیه پیرو مکتب شافعی هستند. نزدیک به ۲۵ درصد جمعیت نیز شیعه دوازده امامی‌اند که در ایران، آذربایجان و پاکستان و افغانستان زندگی می‌کنند. بدین سان اسلام می‌تواند عامل تسهیل کننده در فرایند همگرایی آکو باشد زیرا دو مسلمان با وجود اختلاف نظر بهتر می‌توانند با یکدیگر به تفاهم برسند تا یک مسلمان و یک غیر مسلمان.^۹

وجوه اشتراك فرهنگی در منطقه آکو آشکار و محسوس است. جز بخشی از قزاقستان و قرقیزستان، دیگر کشورها بیشتر در حوزه تمدن بزرگ اسلامی جای داشته‌اند. آذربایجان، ترکمنستان، افغانستان و بخش‌هایی از پاکستان، تاجیکستان و ازبکستان در سده‌های نزدیک، در چارچوب ایران بزرگ بوده‌اند، که متأثر از فرهنگ و تمدن ایرانی و فارسی است و همچنین افزوده شدن عامل اسلام سبب شده است که همانندیهای فرهنگی بسیار پیدا کنند. برگزاری نماز جماعت در مساجد، آیین‌های رمضان و روزه‌داری، جشن‌های عید فطر و عید قربان، نمازهای جمعه، مراسم

و سهم درون منطقه‌ای آن اندازه گیری می‌شود. برخی صاحب‌نظران بر این باورند که کشورهای در حال توسعه از دید اقتصادی، بیشتر رقیب یکدیگرند. ایران، آذربایجان، ترکمنستان و قزاقستان از صادرکنندگان نفت و گازند و با یکدیگر رقابت می‌کنند. این کشورها در زمینه اکتشاف و استخراج و توسعه منابع دریایی به تکنولوژی پیشرفته و سرمایه‌گذاری خارجی نیازمندند. ترکیه و پاکستان و افغانستان از خریداران انرژی هستند، اما نیاز آنها به اندازه‌ای نیست که همه صادرات نفت و گاز کشورهای تولیدکننده عضو اکو را جذب کنند. ولی در پاره‌ای زمینها به گونه طبیعی جنبه‌های تکمیل‌کنندگی وجود دارد. ترابری و ارتباطات، دو حوزه مهم برای همکاری و همگرایی است. همه اعضای اکو از کشورهای در حال توسعه و بیشتر صادرکننده مواد اولیه و تولیدات کشاورزی اند. یکی از اقلام مهم واردات آنها را تکنولوژی پیشرفته، ماشینها و ابزارها و تجهیزات صنعتی تشکیل می‌دهد. کشورهای عضو اکو در تولید این کالاها ناتوانی‌هایی دارند. هرچند ساختار اقتصادی کشورهای عضو اکو مکمل یکدیگر نیست، اما مزیت‌های نسبی در حوزه اقتصاد آنها وجود دارد که در صورت برنامه‌ریزی متعهدانه و برکنار از ملاحظات سیاسی، می‌تواند به ایجاد همگرایی کمک کند. در این زمینه می‌توان از صنعت پارچه‌بافی ترکیه، دانش فنی پتروشیمی و

می‌آیند. ۸۱ درصد از اندونزیایی‌ها، ۱۵ درصد از سنگاپوری‌ها، کمتر از ۳ درصد تایلندی‌ها، ۵ درصد فیلیپینی‌ها، ۶۱ درصد مالزیایی‌ها، ۵ درصد کامبوجی‌ها، ۶۷ درصد جمعیت برونی و نزدیک به ۴ درصد مردمان برمه مسلمانند. آیین بودا نیز نقش مهمی در همبستگی اجتماعی در منطقه آ.سه. آن داشته است. ۵۱ درصد سنگاپوری‌ها، ۹۵ درصد تایلندی‌ها، ۱۳ درصد جمعیت برونی، ۸۹ درصد برمه‌ای‌ها، ۹۳ درصد کامبوجی‌ها و بیشتر مردمان لائوس و ویتنام بودایی هستند.^{۱۲}

در آ.سه. آن نیز از بُعد فرهنگی در پرتو آمیزه‌ای از آیینهای اسلام و بودا و تا اندازه‌ای آثار آیین کنفوسیوس و مسیحیت بر فرهنگ و اخلاق مردمان منطقه، زمینه‌گرایی کشورهای منطقه به همدیگر فراهم آمده است. سیاست‌مدارای مذهبی که از سوی همه کشورهای عضو آ.سه. آن در پیش گرفته شده و نیز نرم‌خویی مردمان این سرزمینها که پذیرش هرکیش و آیین را آسان کرده، سبب آمیزش مذهبی در این منطقه شده است. در آ.سه. آن، تکثر فرهنگی بسیار چشمگیر است و میراث تاریخی مشترک به اندازه‌اکو نیست.

۲- یکپارچگی اقتصادی

الف) مشابهت نظام اقتصادی: در میان اعضای اکو تشابه نظام‌های اقتصادی به چشم نمی‌خورد. ترکیه و پاکستان دارای اقتصاد آزاد، ایران دارای اقتصاد مختلط و بازار آزاد است. شش کشور بازمانده از شوروی همگی دارای نظام سوسیالیستی و متمرکزند و پس از استقلال با دشواریهایی برای گذار از این نظام و رسیدن به نظام بازار آزاد روبه‌رو بوده‌اند.^{۱۳}

در میان اعضای آ.سه. آن، مالزی، اندونزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین اعضای اصلی اتحادیه بوده‌اند که همگی نظام اقتصاد آزاد و سرمایه‌داری به شیوه غربی دارند. اما دیگر کشورها که نظام سوسیالیستی داشته‌اند پس از پشت سر نهادن مراحل در جهت گرایش به نظام اقتصاد آزاد و گذار از نظام سوسیالیستی به عضویت آ.سه. آن پذیرفته شده‌اند.^{۱۴}

ب) مکمل بودن اقتصاد کشورها: مکمل بودن اقتصاد کشورهای عضو اکو و آ.سه. آن، با دو شاخص سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) و سهم درون منطقه‌ای آن و الگوی بازرگانی خارجی کشورهای دو منطقه

○ برای يك سازمان داشتن شخصیت حقوقی مستقل از دولتهای عضو، تضمین‌کننده اعتبار آن است و در این صورت است که سرپیچی از تصمیمات سازمان برای دولتهای عضو دشوار می‌شود. اکو از این ویژگی برخوردار نیست. عضویت اعضا در سازمانی رقیب یا گرایششان به آن، یکی از عوامل تضعیف‌کننده انسجام سازمانی اکو است. برای نمونه، ترکیه اهمیت بسیار به اروپایی بودن خود می‌دهد و در آرزوی پیوستن به اتحادیه اروپاست.

جدول ۱: بازرگانی اکو (میلیارد دلار آمریکا)

	۱۹۹۸	۱۹۹۹	۲۰۰۰	۲۰۰۱	۲۰۰۲
صادرات	۵۹/۳	۶۸/۷	۸۳/۲	۸۲/۳	۹۴/۶
واردات	۸۱/۳	۷۵/۴	۹۳/۰	۸۴/۹	۱۰۳/۳
کل حجم بازرگانی	۱۴۰/۶	۱۴۴/۱	۱۷۶/۲	۱۶۷/۲	۱۹۷/۹
کل صادرات (تغییرات)	-۱۱/۲	۱۶/۰	۲۱/۱	-۱/۱	۱۴/۹
صادرات درون منطقه‌ای - درصد سالانه	۶/۱	۵/۰	۵/۵	۵/۱	۵/۴
نسبت بازرگانی درون منطقه‌ای	۵/۳	۵/۰	۵/۳	۵/۱	۵/۲

مأخذ: ECO Secretariat database, International trade statistics 2002, WTO

۸/۱۸۰ (میلیون بات تایلند) مجوز داده شد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آ.سه. آن در سال ۲۰۰۰ به ۱۳/۸ میلیارد دلار کاهش یافت. از این رقم سرمایه‌گذاری، ۱/۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۹۹ و ۹۶/۹۱ میلیون دلار در سال ۲۰۰۰ از سوی کشورهای عضو آ.سه. آن در یک شهر انجام گرفت.^{۱۶}

برسره‌م، اکو با به دست آوردن ۱/۳ درصد سهم از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، نزدیک به ۸/۲۷۳ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی داشته که سهم درون منطقه‌ای آن بسیار ناچیز بوده است. بیشتر سرمایه‌گذاری‌های خارجی در اکو از سوی شرکتهای بزرگ نفتی در پروژه‌های نفتی انجام می‌گیرد.^{۱۷}

از سال ۲۰۰۲، میزان صادرات کشورهای اکو در منطقه دورقمی شده است که بی‌گمان این افزایش را تا اندازه زیادی باید مایه گرفته از بالا رفتن بهای نفت دانست. با توجه به افزایش صادرات جهانی، کشورهای اکو نیز کم و بیش شاهد افزایش درصد صادرات خود بوده‌اند. در دوره ۱۹۹۸-۲۰۰۲ صادرات اکو روند افزایشی داشته و در سال ۲۰۰۲ به ۹۴/۶ میلیارد دلار رسیده است. منطقه اکو به ترتیب ۱/۴۷ درصد و ۱/۵۴ درصد از صادرات و واردات جهانی را در سال ۲۰۰۲ به خود اختصاص داده است. صادرات درون منطقه‌ای اکو در سال ۲۰۰۰، ۵/۴ درصد بوده است.

ایران، پاکستان و ترکیه ۷۹/۷ درصد صادرات اکو را در اختیار دارند که سهم ترکیه در این میان به تنهایی ۳۸/۱ درصد برآورد شده است. برپایه آمارهای ۲۰۰۲، سهم صادرات درون منطقه‌ای پاکستان ۴/۹ درصد، ترکیه ۲/۹ درصد،

استخراج نفت و گاز و صنایع برق ایران و صنعت هسته‌ای پاکستان نام برد.

برنامه صنایع تکمیلی اعضای آ.سه. آن از سال ۱۹۸۱ آغاز شد و کارهایی در زمینه تولید کالاهای مکمل در بخش صنعتی به منظور فراهم ساختن امکان مبادلات ترجیحی در میان اعضای آ.سه. آن، مانند تولید قطعات در صنایع اتومبیل‌سازی در کشورهای منطقه صورت گرفت. شمار پروژه‌های مشترک در کشورهای عضو آ.سه. آن مانند ساخت قطعات اتومبیل و کاغذ اسکناس، تولید پتاس، فلدسپات، کوآتر و فن‌آوری گوشت و توافق در زمینه بالا بردن سقف سرمایه‌گذاری در پروژه‌های مشترک از شاخص‌های وجود اقتصادهای مکمل در میان کشورهای عضو است. در میان کشورهای عضو آ.سه. آن، بروئی، مالزی و اندونزی صادرکننده نفت و گاز و فیلیپین، سنگاپور، تایلند و اندونزی واردکننده این مواد هستند. در حال حاضر کشورهای میانمار - تایلند، سنگاپور - اندونزی، تایلند - مالزی، با خط لوله گاز به هم متصل شده‌اند. شبکه انتقال برق کشورهای عضو اتحادیه نیز شاخص دیگری برای نشان دادن مکمل بودن اقتصاد کشورهای عضو است. هر چند در زمینه‌هایی چون فرآورده‌های جنگلی و چوب و الوار میان کشورهای اتحادیه رقابت‌هایی نیز وجود دارد، اما همه تلاشها در جهت کاهش رقابت اقتصادی است.^{۱۵} تنها در سال ۱۹۹۹ سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در آ.سه. آن، به ۱۴/۷ میلیارد دلار افزایش یافت. همچنین در ژانویه-ژوئن ۲۰۰۵، شصت مورد پیشنهاد پروژه سرمایه‌گذاری میان کشورهای عضو آ.سه. آن به ارزش ۱۱۷۹۴ (میلیون بات تایلند) به دبیرخانه آ.سه. آن رسید و به ۴۲ مورد به ارزش

افزایش مبادلات بازرگانی، در سال ۱۹۷۷ به تدوین «تربیات تجاری با تعرفه ترجیحی» پرداختند. ۱۰ سال پس از آن، این توافق در حوزه‌های گوناگون گسترش یافت. در نشست سران کشورهای عضو در ۱۹۹۲، طرح بزرگ ایجاد «منطقه آزاد تجاری آ.سه. آن» تصویب شد که هدف آن برداشتن تدریجی موانع تعرفه‌ای و غیر تعرفه‌ای است. در نشست سران در ۱۹۹۵ جدول زمانی ۱۰ ساله برای تحقق این طرح پیش‌بینی شد. در نشست سران در ۱۹۹۷، چشم‌انداز آ.سه. آن تا سال ۲۰۲۰ تدوین و در نشست سران آیین اجرایی آن تصویب شد.^{۲۱}

در عمل، تعرفه‌ها میان بروئی، اندونزی، مالزی، فیلیپین، سنگاپور و تایلند در مورد بسیاری از کالاها برداشته شده یا به ۰.۵ درصد کاهش یافته است و از همین رو حجم تجارت درون منطقه‌ای آ.سه. آن از ۱۲ درصد در ۱۹۶۸ به ۲۵ درصد در ۲۰۰۲ رسیده است. بدین‌سان روند حذف تعرفه‌های تجاری در منطقه از جدول زمانی پیش‌بینی شده جلوتر است. در واقع، آ.سه. آن با شتاب بسیار به سوی تحقق مرحله نخست همگرایی اقتصادی (اتحادیه گمرکی) پیش می‌رود.^{۲۲}

۳- همبستگی سیاسی:

نظام‌های سیاسی ده کشور عضو آکو همسان نیست. افغانستان دارای حکومت جمهوری اسلامی است، اما در سایه حضور نیروهای آمریکایی در خاک خود و همچنین درگیری‌های داخلی و فعالیت گروه القاعده با مشکلات

ایران ۲/۱ درصد، قزاقستان ۸/۵ درصد، آذربایجان ۷/۸ درصد، ترکمنستان ۲۱/۳ درصد، قرقیزستان ۲۲/۳ درصد و تاجیکستان ۲۶/۶ درصد برآورد شده است. کارشناسان معتقدند که موانع تعرفه‌ای، هزینه‌های جابه‌جایی، رقابتی بودن اقتصاد منطقه آکو و نبود اطلاعات درباره امکانات یکدیگر، از عوامل اصلی پایین بودن سطح بازرگانی درون منطقه‌ای آکو است.^{۱۸}

برپایه داده‌های سازمان جهانی بازرگانی، کل صادرات آ.سه. آن در سال ۲۰۰۴، ۴۵۱ میلیارد دلار برآورد شده است که تنها ۲۳/۳ درصد آن درون منطقه‌ای (۱۰۵ میلیارد دلار) و ۷۶/۷ درصد دیگر برون منطقه‌ای (به ارزش ۳۴۶ میلیارد دلار) بوده است. مجموع واردات جهانی آ.سه. آن نیز به ۳۸۹ میلیارد دلار رسیده که مانند صادرات اتحادیه، ۲۳/۳ درصد آن مربوط به واردات درون منطقه‌ای و ۷۶/۷ درصد مربوط به واردات برون منطقه‌ای بوده است.^{۱۹}

حجم واردات درون منطقه‌ای آکو کمتر از صادرات درون منطقه‌ای آن است. به سخن دیگر، کشورهای عضو آکو در زمینه واردات بیشتر به خارج از منطقه وابسته‌اند. در جدول شماره ۳ دیده می‌شود که مهمترین طرف‌های تجاری کشورهای عضو آکو خارج از منطقه هستند. تجارت برون منطقه‌ای عامل بازدارنده و نیرومندی است که همگرایی در منطقه آکو را دشوارتر می‌سازد.

در زمان برپایی آ.سه. آن، حجم تجارت درون منطقه‌ای آن ۱۲ تا ۱۵ درصد بود. بنیانگذاران این سازمان برای

جدول شماره ۲- مهمترین شرکان بازرگانی کشورهای عضو آکو^۲

نام کشور	صادرات	واردات
آذربایجان	ایران-روسیه-گرجستان-چین-ترکیه	ترکیه-روسیه-اوکراین-ایران-آلمان
ازبکستان	روسیه-ایتالیا-تاجیکستان-اوکراین-قزاقستان	کره جنوبی-روسیه-آلمان-قزاقستان-ترکیه
افغانستان	پاکستان-تایلند	سنگاپور-ژاپن-هلند-چین-پاکستان
ایران	ژاپن-انگلستان-فرانسه-ایتالیا-امارات	آلمان-ژاپن-ایتالیا-امارات-انگلیس
پاکستان	امریکا-چین-انگلیس-آلمان-ژاپن	امریکا-ژاپن-آلمان-مالزی-چین
تاجیکستان	هلند-ازبکستان-روسیه-قزاقستان-کره جنوبی	ازبکستان-روسیه-قزاقستان-اوکراین-ترکمنستان
ترکمنستان	روسیه-ترکیه-قزاقستان-ایتالیا-ایران	روسیه-ترکیه-اوکراین-امریکا-آلمان
ترکیه	آلمان-امریکا-ایتالیا-انگلیس-فرانسه	آلمان-ایتالیا-امریکا-فرانسه-انگلیس
قزاقستان	روسیه-هلند-چین-ازبکستان-آلمان	روسیه-آلمان-امریکا-ترکمنستان-ترکیه-ازبکستان
قرقیزستان	ازبکستان-روسیه-قزاقستان-سوئیس	روسیه-ازبکستان-قزاقستان-ترکیه-چین

آ.سه. آن همچنین برای حل و فصل اختلافات کشورهای منطقه توافقات حقوقی گوناگونی به امضاء رسانده است و فرهنگ «گفتگو» تبدیل به گفتمان غالب منطقه شده است.^{۲۶}

۴- یکپارچگی سازمانی:

برای يك سازمان داشتن شخصیت حقوقی مستقل از دولتهای عضو، تضمین کننده اعتبار آن است و در این صورت است که سرپیچی از تصمیمات سازمان برای دولتهای عضو دشوار می شود. آکو از این ویژگی برخوردار نیست. عضویت اعضا در سازمانی رقیب یا گرایششان به آن، یکی از عوامل تضعیف کننده انسجام سازمانی آکو است. برای نمونه، ترکیه اهمیت بسیار به اروپایی بودن خود می دهد و در آرزوی پیوستن به اتحادیه اروپاست. از دیگر سازمانهای رقیب برای آکو «سازمان همکاری شانگهای» است. روسیه، چین، قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان اعضای اصلی و ایران و پاکستان اعضای ناظر این سازمان هستند. همچنین گرایش آنر بایجان به عضویت در نهادهای اروپایی مانند شورای همکاری و امنیت اروپا، نمایانگر دل بستگی اندک آن به آکو است. در واقع کشورهای آکو هنوز اراده خود را برای کارآمدسازی آکو و پایداری هر چه بیشتر به آن به خوبی نشان نداده اند.

هر چند پیوستگی یا دل بستگی کشورهای عضو آکو به دیگر سازمانهای اقتصادی نشانه پایین بودن جایگاه آکو در چشم کشورهای عضو است، ولی سودمندی عضویت در

○ هر چند پیوستگی یا دل بستگی

کشورهای عضو آکو به دیگر سازمانهای اقتصادی نشانه پایین بودن جایگاه آکو در چشم کشورهای عضو است، ولی سودمندی عضویت در این سازمان از میان نرفته است. به بیان دیگر، آکو همچنان می تواند از دید اقتصادی برای کشورهای عضو سودمند باشد، هر چند میزان این سودمندی کاهش یافته باشد.

سیاسی و امنیتی بسیار رو به رو است. در پاکستان شاهد حکومت جمهوری اسلامی هستیم، اما از هنگام برپایی این کشور تا کنون نظامیان با کودتاهای پی در پی همواره قدرت را در دست داشته اند. بر سر هم، دموکراسی در پاکستان سخت لرزان است. نظام جمهوری اسلامی ایران وضعی منحصر به فرد در میان نظامهای حکومتی اعضای آکو دارد. در ترکیه شاهد نظام دموکراتیک به شیوه غربی و لائیک هستیم. در کشورهای آسیای مرکزی نیز با وجود هفتاد سال پیشینه نظامهای بی انتخابات آزاد، در سالهای اخیر جمهوری لائیک برقرار شده است. اما با اندکی توجه در می یابیم که بیشتر این حکومتها تنها به ظاهر جمهوری هستند. با گذشت يك دهه از زمان استقلال کشورهای آسیای مرکزی هنوز اقتدارگرایی در این کشورها تداوم دارد.^{۲۲}

به علت نبود همین انسجام سیاسی است که آکو تا کنون نتوانسته است يك موافقتنامه مهم سیاسی به امضاء برساند. گفتنی است که حتی ذکر نام خداوند بر روی توافقاتی که در تهران صورت می گرفت با اعتراض برخی اعضا، بویژه ترکیه رو به رو می شد.^{۲۴}

از دید سیاسی، در آ.سه. آن با کشورهای دارای نظامهای گوناگون دموکراتیک رو به رو هستیم. ولی با وجود تفاوتهای ظاهری در این زمینه، همانندیهایی دموکراتیک میان نظامهای سیاسی کشورهای عضو به چشم می خورد. حکومت نظامیان در میانمار يك استثنا به شمار می رود ولی در آنجا نیز از سال ۲۰۰۱ نشانه های مثبت سیاسی برای حضور نظام دموکراسی هدایت شده آشکار شده است.^{۲۵}

انسجام نسبی سیاسی اعضای آ.سه. آن به این سازمان اجازه داده است که تا کنون اسناد و توافقنامه های مهم سیاسی زیر را به امضاء برساند و به اجرا در آورد:

- اعلامیه ۱۹۶۷ بانکوک به هنگام برپایی سازمان؛
- پیمان همکاری و دوستی بالی در ۱۹۷۶؛
- اعلامیه ۱۹۷۱ کوالالمپور در اعلام آسیای جنوب شرقی بعنوان منطقه صلح، آزادی و بیطرفی؛
- اعلامیه ۱۹۹۲ مانیل در خصوص دریای جنوب چین؛
- پیمان ۱۹۹۷ بانکوک مبنی بر اعلام منطقه بعنوان منطقه عاری از جنگ افزارهای هسته ای؛
- سند چشم انداز ۲۰۲۰ آ.سه. آن در کوالالمپور (۱۹۹۷)؛

● توافقنامه بالی دوم در ۲۰۰۲.

از اول ژانویه ۲۰۰۵ تا پایان نوامبر ۲۰۰۵ ثبت شده است، در حالی که آ.سه. آن ماهانه ۵۰۰ نشست دارد.^{۲۹} همچنین اکو فاقد يك رسانه صوتی یا تصویری و چاپی مستقل است، هر چند فصلنامه‌هایی تخصصی مانند آسیای مرکزی و قفقاز، آمو دریا و... در ایران و مانند آنها در دیگر کشورهای عضو اکو منتشر می‌شود. جندیست که به شمار اندکی از دانشجویان کشورهای عضو اکو نیز در ایران و ترکیه بورسیه داده می‌شود. با این همه، تارسیدن به نقطه دلخواه راهی دراز در پیش است. پیش‌بینی می‌شود که با راه‌افتادن خط آهن مشهد- سرخس- تاجن و تکمیل خط آهن آلمانی- تهران- استانبول، تا اندازه‌ای دامنه ارتباطات در اکو گسترش یابد زیرا منطق ژئوپلیتیک برای کشورهای محصور در خشکی حکم می‌کند که با گسترش شبکه‌های ارتباطی به آبهای آزاد راه یابند. ایران و ترکیه چنین فرصتی برای دیگر کشورهای عضو اکو فراهم می‌کنند.

در میان کشورهای اکو، بیشترین ارتباط میان ترکیه و دیگر کشورهای اکو صورت گرفته که علت آن تسهیلات گذرنامه‌ای و حذف روادید بوده است. اگر اکو بخواهد ارتباطات در میان اعضایش افزایش یابد، باید تشریفات زاید در زمینه گرفتن روادید را از میان بردارد.^{۳۰} عامل مهم دیگر افزایش همگرایی منطقه‌ای در زمینه ارتباطات، خطوط انتقال نفت، گاز و برق در منطقه اکو است. قزاقستان، ترکمنستان و ازبکستان دارای خطوط لوله مشترک هستند. تلاش این کشورها برای انتقال گاز خود به

این سازمان از میان نرفته است. به بیان دیگر، اکو همچنان می‌تواند از دید اقتصادی برای کشورهای عضو سودمند باشد، هر چند میزان این سودمندی کاهش یافته باشد. به هر رو سود اقتصادی- سیاسی عضویت در اکو و کارآمدسازی این سازمان بسی بیش از هزینه‌های آن است، چون همکاری در چارچوب اکو بیشتر يك فرصت است تا تهدید.

در منطقه آ.سه. آن، سازمانی رقیب و مهم وجود ندارد و آ.سه. آن بعنوان يك شخصیت حقوقی مستقل، حوزه همکاریهای خود را با جهان بیرون گسترش داده است. چنین است که می‌بینیم نهادهای مکملی چون سازمان همکاری آسیا-اروپا (آسم)، آسیا-پاسیفیک (آپک) و آ.سه. آن+۳ (چین، ژاپن و کره جنوبی) پدید آمده است. همچنین سیاستهای کمابیش یکسان این کشورها در برابر مسائل بین‌المللی و منطقه‌ای مانند اعلام منطقه آسیای جنوب شرقی بعنوان منطقه برکنار از جنگ‌افزارهای هسته‌ای و موضع‌گیریهای مشترک در مورد بسیاری از مسائل سیاسی مطرح در سازمان ملل متحد، قرار گرفتن در گروه غیر متعهدها و... نشانه‌های انسجام سازمانی در آ.سه. آن است.^{۳۱} به سخن دیگر، کشورهای عضو آ.سه. آن پذیرفته‌اند که این نهاد دارای شخصیت مستقل است و صلاحیت برقراری رابطه با دیگر نهادهای بین‌المللی را دارد.

سروش ارتباطات:

هرچه ارتباط افراد و نخبگان در يك منطقه بیشتر باشد، همبستگی در آن منطقه افزایش می‌یابد و نخبگان و ادار می‌شوند در جهت پیشبرد فرایندهای همگرایی گام بردارند. اگر میزان جهانگردی، دیدار مسئولان و نخبگان کشورهای منطقه و وجود رسانه مشترک را از شاخص‌های ارتباطات در يك منطقه به‌شمار آوریم، وضع آ.سه. آن بسی بهتر از اکو است.

شمار جهانگردان خارجی که در سال ۲۰۰۲ به منطقه اکو آمده‌اند ۱۶/۳۹۱ میلیون تن بوده و آمار دقیقی از گردشگری درون منطقه‌ای در دست نیست ولی از آنجا که نزدیک به ۱۳/۵ میلیون تن از جهانگردان یاد شده خارجی بوده و به ترکیه رفته‌اند چنین می‌نماید که سهم توریسم درون منطقه‌ای بسیار اندک است.^{۳۲} در زمینه دیدارهای نخبگان رسمی و غیر رسمی در منطقه اکو، تنها ۴۱ نشست

○ در میان اعضای آ.سه. آن نیز در گذشته زمینه‌های بالقوه و اگرایی وجود داشته است، اما با پایان گرفتن جنگ سرد و گرایش کشورهای کمونیستی منطقه به غرب و کشورهای طرفدار غرب در منطقه آسیای جنوب خاوری، این زمینه‌ها به گونه چشمگیر کاهش یافته است. گذشته از آن، مشارکت و منافع اقتصادی بر زمینه‌های اختلاف‌انگیز سایه افکنده است.

○ کشورهای عضو اکو پیشینه بر خورد نظامی یا جنگ با یکدیگر ندارند و این می تواند نکته مثبتی در فرایند همگرایی کشورهای عضو باشد و دستکم به این معناست که اختلافهایی در میان نیست که نتوان از راه دیپلماسی بر آنها چیره شد.

مذهبی الجنید در سنگاپور سالانه میزبان طلاب دینی و روحانیون زیادی از کشورهای اندونزی، مالزی، بروئی و مسلمانان از دیگر کشورهای منطقه است. همچنین وجود رسانه‌های سمعی و بصری مشترک، جوامع آ.سه. آن راه یکدیگر پیوند داده است.^{۳۲}

برپایی مرکز انرژی آ.سه. آن در ۱۹۹۹، با هدف پیوند دادن ده عضو آ.سه. آن با خطوط لوله گاز و نفت برپایه نیاز کشورهای اتحادیه به همکاری در بخش انرژی صورت پذیرفته است. در حال حاضر کشورهای میانمار، تایلند، سنگاپور، اندونزی، تایلند، مالزی و بروئی، مالزی با خطوط لوله گاز به هم مربوطند. در میان کشورهای عضو آ.سه. آن بروئی، مالزی و اندونزی صادر کننده نفت و سنگاپور، تایلند، فیلیپین وارد کننده آن هستند. دومین پروژه‌ای که کشورهای عضو در ساخت آن مشارکت دارند شبکه انتقال برق آ.سه. آن است. شبکه‌های برق مالزی، سنگاپور، تایلند، لاتوس و سارواک، مالزی و سنگاپور، باتام در دست بهره‌برداری است.^{۳۳}

میزان قدرت در اکو و آسه آن

ونقش آن در همگرایی

برای بررسی قدرت نسبی، از شاخص تولید ناخالص داخلی (GDP) بهره گرفته‌ایم. بویژه در جهان امروز که گونه‌ای همبستگی آماری معنی‌دار میان تولید ناخالص ملی بالای کشورهای و نفوذ سیاسی آنها در پهنه بین‌الملل وجود دارد. سه عضو بنیانگذار اکو هر چند در منطقه از قدرت چشمگیر برخوردارند (جدول شماره ۳) و تا اندازه‌ای می‌توانند بر سیاست دیگر کشورهای عضو اکو اثر گذارند،

ترکیه و پاکستان از راه ایران یا افغانستان به همگرایی در منطقه کمک چشمگیر خواهد کرد، هر چند چنین می‌نماید که خط لوله باکو-جیهان، ایران را در حاشیه قرار دهد. گذشته از آن، قراردادهای معاوضه نفت میان ایران و ترکمنستان و ایران و قزاقستان نیز سبب همکاری بیشتر این کشورها می‌شود. شبکه برق کشورهای آسیای مرکزی نیز به هم پیوسته است. قرقیزستان و ترکمنستان تولیدکنندگان بزرگ برق به‌شمار می‌آیند و به دیگر کشورهای آسیای مرکزی برق صادر می‌کنند. اتصال شبکه‌های برق ایران، پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، ترکیه و آذربایجان، از سال ۲۰۰۳، موجب افزایش همکاری در این زمینه شده است. اعضای اکو برای افزایش مؤثر کارکرد موازی سیستم‌های برق کشورهای عضو بر ایجاد یک سیستم برق مشترک منطقه‌ای تأکید دارند.

وجود راه‌های ارتباطی گسترده، در کنار آبهای آزاد و همچنین گسترش راه آهن میان کشورهای عضو آ.سه. آن باعث افزایش رفت و آمد شهروندان کشورهای آسیای جنوب شرقی شده است. در سال ۲۰۰۲ نزدیک به ۴۴ میلیون و در سال ۲۰۰۳ نزدیک به ۳۷/۵ میلیون تن به منطقه آ.سه. آن سفر کرده‌اند که ۴۰ درصد آنان مسافران درون منطقه‌ای بوده‌اند. گفته می‌شود که علت اصلی رونق توریسم در منطقه، آسان‌سازی دادن روادید بویژه به شهروندان کشورهای منطقه، وجود جاذبه‌های جهانگردی و آزادی عمل جهانگردان است. کشورهای عضو آ.سه. آن برای بهبود و گسترش روابط میان خود، پیش‌نویس موافقتنامه حذف روادید را امضاء کرده و سازوکارهای اجرای آن را مورد مطالعه قرار داده‌اند.^{۳۴}

در دوران حیات آ.سه. آن، روابط گسترده در سطوح دوجانبه و چندجانبه، موافقتنامه‌های همکاری اقتصادی، بازرگانی، فرهنگی و اجتماعی، نشستهای وزیران، کارشناسان و سران کشورهای عضو و صدور اعلامیه‌های گوناگون نشان دهنده گسترده‌گی سفرهای دیپلماتیک میان کشورهای آسیای جنوب شرقی بوده است. در سال ۲۰۰۵ هر ماه به‌گونه میانگین ۵۰ نشست کارشناسی و رسمی در سطوح گوناگون در آ.سه. آن برگزار شده است. فعالیت شبکه دانشگاهی آ.سه. آن (AUN) و همکاری آن با دانشگاه‌های کشورهای عضو باعث شده است که دانشجویان بسیاری از کشورهای منطقه با بهره‌گیری از بورس در این دانشگاه‌ها به تحصیل بپردازند. دانشگاه

۶۹۵۷۶	پاکستان
۱۲۱۷	تاجیکستان
۸۸۰۰	ترکمنستان
۱۸۱۵۶۹	ترکیه
۲۴۴۴۷	قزاقستان
۱۶۱۵	قرقیزستان

جدول شماره ۲- تولید ناخالص داخلی آسه. آن**

نام کشور	میلیارد دلار آمریکا
اندونزی	۲۰۸/۲
برونئی	۴/۷
تایلند	۱۴۳/۳
سنگاپور	۹۱/۴
فیلیپین	۸۰/۴
لائوس	۲/۰
کامبوج	۴/۲
مالزی	۱۰۳/۲
میانمار	۹/۶
ویتنام	۳۹/۰

* [http://www.ecosecretariat.org/ftproot/publications/Annual Economic Report/ Macro economic overview of ECO countries.](http://www.ecosecretariat.org/ftproot/publications/Annual%20Economic%20Report/Macro%20economic%20overview%20of%20ECO%20countries)

** <http://www.asean.or.jp/eng/general/base/glance2004.html>

در مورد آ.سه. آن، با توجه به شاخص های اقتصادی (جدول شماره ۴)، اندونزی، مالزی، سنگاپور، تایلند و فیلیپین نیرومندترین کشورهای منطقه اند. ویتنام هر چند در زمینه سخت افزارهای نظامی با این کشورها برابری می کند، ولی به علت ضعف اقتصادی یارای رقابت با آنها را ندارد. پنج کشور یاد شده همه از بنیان گذاران آ.سه. آن هستند و اراده لازم برای تقویت سازمان و توان اثرگذاری بر دیگر اعضا را دارند. از سوی دیگر، مشکلات امنیتی این منطقه قابل سنجش با مشکلات امنیتی منطقه آکو نیست؛ بنابراین ضرورتی برای تلاش کشورهای آ.سه. آن در راه جلب پشتیبانی قدرتهای بزرگ برون منطقه ای وجود ندارد.

ساختار روابط

ساختار روابط به معنی سرشت روابط کشورهای عضو

○ هر چند در منطقه آ.سه. آن دیدگاههای سیاسی متفاوتی وجود دارد، ولی شکافهای سیاسی در آکو بسیار بیشتر است. تفاوت دیدگاههای سیاسی در میان کشورهای عضو آکو، اراده سیاسی آنها را برای تقویت این سازمان سست کرده است، اما این اختلاف دیدگاهها به اندازه ای نیست که به همکاریهای اقتصادی خلل اساسی وارد کند، گرچه شاید فرایند همگرایی را کند سازد.

اما شوربختانه این سه کشور با یکدیگر هم رأی نیستند و هر يك سیاست ویژه خود را دنبال می کند؛ همچنین قدرتهای ماندروسیه، چین و آمریکا در این سالها حضور بیشتری در منطقه یافته اند و با بستن قراردادهای اقتصادی، دفاعی و امنیتی با کشورهای آسیای مرکزی و نیز نشان دادن همسویی در برابر مسائل منطقه (همکاری روسیه و چین در گروه شانگهای) مجال فعالیت را از ایران، پاکستان و ترکیه گرفته اند. برداشت دولتهای آسیای مرکزی از بنیادگرایی اسلامی بعنوان يك خطر سبب شده است که آنها با روسیه، چین و آمریکا در برابر با اصطلاح تهدید بنیادگرایی اسلامی موافقتنامه های دفاعی امضا کنند. بسیاری از رهبران کشورهای آسیای مرکزی و افغانستان به جای گرایش به ایران بعنوان عضو اصلی آکو، می کوشند مشکلات امنیتی خود را با جنگ زدن به دامن قدرتهای فرامنطقه ای چون آمریکا و اسرائیل از میان بردارند.

جدول شماره ۳- تولید ناخالص داخلی آکو*

(۲۰۰۲)

نام کشور	میلیون دلار آمریکا
آذربایجان	۶۱۵۶
ازبکستان	۹۷۰۷
افغانستان	۴۰۴۸
ایران	۱۱۵۹۱۲

و بر اندازی و... شیوه‌هایی بوده است که قدرتهای یاد شده در چارچوب ترتیبات دوجانبه یا چندجانبه در منطقه به اجرا گذاشته‌اند. پنج کشور آسیای مرکزی و آذربایجان، میدان رقابت فشرده و سنگین قدرتهای اثر گذار بوده است. جنگ‌های داخلی تاجیکستان، افغانستان و قزاق، نمونه‌هایی از مداخله قدرتهای بزرگ در منطقه اکو به دست می‌دهد؛ هر چند این قدرتها در گفتگوهای صلح میان کشورهای منطقه نیز نقش داشته‌اند. پشتیبانی آمریکا از الگوی لائیک ترکیه در آسیای مرکزی و قفقاز و کمک‌های مالی کلانش به کشورهای این منطقه برای دور ساختن آنها از ایران و روسیه، گسترش دامنهٔ ناتو به شرق، تلاش روسیه برای بازیابی جایگاه گذشتهٔ خود در خاور نزدیک، تلاش این قدرتها برای پرخطر جلوه دادن بنیادگرایی اسلامی و متهم نمودن ایران به پشتیبانی از آن، گسترش روابط اسرائیل و ترکیه، تلاش در راه کشاندن ترکیه و کشورهای آسیای مرکزی به سوی نهادهای اروپایی، نقش قدرتهای بزرگ در مسایل دریای خزر و خطوط انتقال نفت و گاز منطقه و... به انسجام سازمانی اکو آسیب می‌رساند.^{۳۴}

در آسیای جنوب خاوری نیز قدرتهای خارجی بسیار اثر گذار بوده‌اند، اما این تأثیر بیشتر همگرایی را سبب شده است تا واگرایی. در دههٔ ۱۹۶۰ خطر گسترش کمونیسم در

○ در زمینهٔ اقتصادی، کارکرد آ.سه. آن بهتر از اکو بوده است؛ علت شاید ژئوپلیتیک آ.سه. آن باشد که کشورهای منطقه را به راه همکاری بیشتر انداخته است. شاخص‌های اقتصادی بویژه الگوی بازرگانی درون منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی درون منطقه‌ای و راهکارهای نهادی برای همکاری اقتصادی در آ.سه. آن پیشرفت بهتری داشته است، ولی استراتژی آ.سه. آن واکو و نقشهٔ راه آنها برای آینده بسیار به هم نزدیک است.

سازمان از حد مثبت تا حد منفی یک طیف است. اگر حد مثبت روابط راهمبستگی و حد منفی را جنگ بدانیم، سرشت روابط در یک منطقه را می‌توان دریافت.

در میان اعضای آ.سه. آن نیز در گذشته زمینه‌های بالقوه و اگرایی وجود داشته است، اما با پایان گرفتن جنگ سرد و گرایش کشورهای کمونیستی منطقه به غرب و کشورهای طرفدار غرب در منطقه آسیای جنوب خاوری، این زمینه‌ها به گونهٔ چشمگیر کاهش یافته است. گذشته از آن، مشارکت و منافع اقتصادی بر زمینه‌های اختلاف‌انگیز سایه افکنده است. نکتهٔ مهمتر اینکه آ.سه. آن از آغاز کار خود، نقش یک داور را در حل مشکلات و اختلافهای منطقه‌ای بازی کرده است. بنابراین از جهت ساختار روابط، کشورهای عضو آ.سه. آن بیشتر در نقطهٔ تعادل قرار دارند و دشمنی و برخورد‌های سیاسی خشن میان آنها دیده نمی‌شود، هر چند در زمینهٔ اقتصادی با یکدیگر رقابت‌هایی دارند.

در منطقهٔ اکو، هر چند کشمکشهای سیاسی و اختلافهای مرزی هر از گاه میان کشورهای عضو نمود می‌یابد، ولی از آغاز کار اکو تاکنون کشورهای عضو هیچ گاه گرفتار برخورد‌های نظامی مرگبار نشده‌اند. اعضای اکو از آسیای مرکزی، به علت زیستن زیر سلطهٔ اتحاد جماهیر شوروی پیشین، مجاللی برای برخورد نظامی نداشته‌اند. گرچه جمهوری آذربایجان با ارمنستان برخورد نظامی داشته است اما این مسئله ربطی به همگرایی در اکو ندارد زیرا ارمنستان عضو اکو نیست. بنابراین کشورهای عضو اکو پیشینهٔ برخورد نظامی یا جنگ با یکدیگر ندارند و این می‌تواند نکتهٔ مثبتی در فرایند همگرایی کشورهای عضو باشد و دستکم به این معناست که اختلافهایی در میان نیست که نتوان از راه دیپلماسی بر آنها چیره شد.

نقش قدرتهای برون منطقه‌ای

قدرتهای اثر گذار در منطقهٔ اکو، یعنی روسیه، آمریکا، اتحادیه اروپا، چین و اسرائیل در سالهای اخیر، هر یک به فراخور اهداف خود، به اقدامات گوناگون در منطقه دست زده‌اند، و از شیوه‌های گوناگون برای اثر گذاری بر کشورهای عضو این سازمان بهره جسته‌اند. کمک‌های مادی و بازرگانی، سرمایه‌گذاری اقتصادی، تلاش‌های فرهنگی و آموزشی، تبلیغات، همپیمانی رسمی یا گسیل نیرو، کمک‌های نظامی، بهره‌گیری از سازمان ملل متحد، رویارویی

می‌شود.

نتیجه‌گیری

شاید مهمترین شاخص بالندگی آ.سه. آن و توسعه نیافتگی اکورابتوان از راه وب سایت آنها نشان داد. در وب سایت آ.سه. آن در هر مورد اطلاعات کافی وجود دارد و بیشتر آنها هم تازه است. اما در وب سایت اکو، امکان جستجو بسیار محدود و اطلاعات موجود ناقص و کهنه است. خواننده با افکندن نگاهی به مآخذ این مقاله تفاوت آنها را به خوبی در خواهد یافت.

فلسفه ایجاد آ.سه. آن و اکو بسیار به هم شبیه است: هر دو سازمان با هدف دوری جستن از کمونیسیم و با تشویق غرب برپا شده و تداوم یافته‌اند. ولی پویایی این دو در گذر زمان تا اندازه‌ای متفاوت بوده است. بر سر هم کارنامه آ.سه. آن در ابعاد گوناگون بویژه بُعد اقتصادی درخشان‌تر از اکو است، هرچند هر دو برای رسیدن به سطوح بالای همگرایی راهی بس دراز در پیش دارند. از دید انسجام اجتماعی، اکو امتیازات بیشتری برای همگرایی دارد و گوناگونی اجتماعی در آ.سه. آن بسی بیش از اکو است؛ ولی از دید انسجام سیاسی، اقتصادی و سازمانی وضع آ.سه. آن بهتر است. هرچند در منطقه آ.سه. آن دیدگاههای سیاسی متفاوتی وجود دارد، ولی شکافهای سیاسی در اکو بسیار بیشتر است. تفاوت دیدگاههای سیاسی در میان کشورهای عضو اکو، اراده سیاسی آنها را

منطقه آسیای جنوب خاوری و پشتیبانی اتحاد جماهیر شوروی از ویتنام باعث شد که اندونزی، مالزی، فیلیپین، سنگاپور و تایلند با کمک غرب، اختلافهای خود را کنار گذارند و به همکاریهای دوستانه برای رویارویی با خطر مشترک دست زنند. هر چند خطر کمونیسیم در منطقه آ.سه. سی. دی نیز وجود داشت، اما کشورهای عضو پیمان موضع مشترکی در برابر آن نداشتند. سربر آوردن احزاب کمونیست از سال ۱۹۲۶ در کشورهای آسیای جنوب خاوری و نقش فعال آنها در تبلیغ نظام سوسیالیستی، غرب را بر آن داشت که کمک‌های اقتصادی به کشورهای آسیای جنوب خاوری را در اولویت قرار دهد.

نقش ایالات متحده آمریکا در تحکیم رژیم‌های منطقه آ.سه. آن، کمک‌های مالی و اشنگتن و ورود سرمایه‌های غربی به منطقه، کمک‌های آمریکا به اندونزی و پشتیبانی از سیاست نظم نوسوهارتو، حضور آمریکا در فیلیپین، پیوندهای تاریخی آمریکا با تایلند، اراده آمریکا به سرپا نگهداشتن رژیم حاکم بر سنگاپور و ادامه یافتن این روند به علت به درازا کشیدن جنگ ویتنام و همچنین در دوران پس از جنگ سرد، قابل سنجش با نقش آمریکا در منطقه اکو نیست؛ هر چند سیاست گرایش به غرب کشورهای عضو آ.سه. آن نیز در زمینه این کمک‌ها بسیار اثرگذار بوده است. در منطقه اکو به علت پیروزی انقلاب اسلامی ایران و مواضع ضد غربی جمهوری اسلامی و گرایش پاکستان و ترکیه به غرب و کمک‌های غرب به این دو کشور و در برابر، تحریم شدن ایران از سوی واشنگتن، و اگرایی بیشتر نمایان بوده است.

با پایان یافتن جنگ سرد، به علت قطع کمک‌های شوروی سابق به کشورهای کمونیست منطقه و پدید آمدن دگرگونی در سیاست‌های خارجی این کشورها و سرخوردگی آنها از نظام سوسیالیستی به علت وجود مشکلات اقتصادی، و از سوی دیگر لغو تحریم در مورد این کشورها از سوی غرب زمینه‌های همگرایی میان کشورهای منطقه آ.سه. آن روز به روز بیشتر شد.

نقش دیگر قدرتهای خارجی مانند چین، ژاپن، کره جنوبی و... نیز با سرمایه و تکنولوژی‌شان در کشورهای آسیای جنوب خاوری و در کل، قرار گرفتن آ.سه. آن در منطقه رشد و همسایگی اعضای آن با کشورهای تازه صنعتی شده و الگو برداری از روش آنها برای توسعه، در جهت همگرایی منطقه‌ای در آ.سه. آن، مثبت ارزیابی

○ شاید یکی از دلایل اصلی بهبود شاخص بازرگانی درون منطقه‌ای در آ.سه. آن کارایی بخش خصوصی در آن منطقه باشد، زیرا در بیشتر کشورهای عضو اکو، بخش دولتی چیره است و همین، فرایند مبادلات اقتصادی را به سستی و ضعف می‌کشاند. بنابراین اصلاحات ساختاری و گرایش بیشتر به اقتصاد بازار در کشورهای عضو اکو، فرایند همگرایی را در این سازمان تقویت خواهد کرد.

○ از بُعد انسجام سازمانی، وفاداری سازمانی در آ.سه. آن بیشتر از اکو است؛ در واقع در منطقه آ.سه. آن سازمانهای بازرگانی رقیب وجود ندارد، در حالی که در اکو وفاداری سازمانی کشورهای عضو کم‌رنگ است. لزان رو که کشورها بر پایه برآورد سود و هزینه به سازمانهای تجاری گرایش پیدا می‌کنند، اگر اکو نشان دهد که برای اعضا سود بیشتری دارد، کشورهای عضو وفاداری بیشتری به آن خواهند داشت.

هزینه به سازمانهای تجاری گرایش پیدا می‌کنند، اگر اکو نشان دهد که برای اعضا سود بیشتری دارد، کشورهای عضو وفاداری بیشتری به آن خواهند داشت. در زمینه ارتباطات، کشورهای عضو اکو پیشرفت‌هایی داشته‌اند که نمونه آن می‌تواند اجرای پروژه خط آهن سراسری قزاقستان-ایران-ترکیه باشد که کمابیش کشورهای اکو را به هم پیوند می‌دهد، ولی تشریفات گمرکی و دادن روادید فرایند ارتباط میان این کشورها را کند می‌کند. هر چند اعضای اکو توافق کرده‌اند که دستکم مراحل صدور روادید برای بازرگانان کشورهای عضو با تأخیر کمتری طی شود ولی در عمل همچنان مشکلات صدور روادید نقشی بازدارنده دارد. تجربه ایران و ترکیه نشان داده است که حذف روادید نقش مهمی در ارتباطات مردمی کشورها بازی می‌کند و از این رو می‌تواند گام مؤثر در بهبود ساختار ارتباطات کشورهای عضو اکو به‌شمار آید. کشورهای عضو آ.سه. آن نه تنها پیش‌نویس توافقنامه حذف روادید را امضاء کرده‌اند، بلکه رفت و آمد اتباع این کشورها به خاک یکدیگر نیز آسان‌تر از اکو صورت می‌گیرد. در واقع تسهیلات نهادی برای رفت و آمد بخش خصوصی در آ.سه. آن پیشرفته‌تر از اکو است. در زمینه راهها، هر چند کشورهای اکو بیش از آ.سه. آن نیاز به چنین جاده‌هایی دارند، ولی کشورهای عضو آ.سه. آن در این زمینه از اکو پیشی گرفته‌اند. از بُعد ساختار روابط، هر دو سازمان در

برای تقویت این سازمان سست کرده است، اما این اختلاف دیدگاهها به اندازه‌ای نیست که به همکاریهای اقتصادی خلل اساسی وارد کند، گرچه شاید فرایند همگرایی را کند سازد. در زمینه اقتصادی، کارکرد آ.سه. آن بهتر از اکو بوده است؛ علت شاید ژئوپلیتیک آ.سه. آن باشد که کشورهای منطقه را به راه همکاری بیشتر انداخته است. شاخص‌های اقتصادی بویژه الگوی بازرگانی درون منطقه‌ای، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی درون منطقه‌ای و راهکارهای نهادی برای همکاری اقتصادی در آ.سه. آن پیشرفت بهتری داشته است، ولی استراتژی آ.سه. آن واکو و نقشه راه آنها برای آینده بسیار به هم نزدیک است؛ هر دو سازمان چارچوب سیاستها برای رسیدن به نخستین مرحله همگرایی، یعنی «منطقه تجاری آزاد» را که در آن تعرفه‌های تجاری درون منطقه‌ای به صفر می‌رسد، تعریف کرده‌اند و یک افق زمانی ۱۵ ساله برای رسیدن به این هدف پیش‌بینی کرده‌اند. ولی در عمل، آ.سه. آن بسیار از اکو پیش افتاده است. چنین می‌نماید که هر دو سازمان برای رسیدن به وضعی چون وضع اتحادیه اروپا راهی بس دراز در پیش دارند. شاید یکی از دلایل اصلی بهبود شاخص بازرگانی درون منطقه‌ای در آ.سه. آن کارآیی بخش خصوصی در آن منطقه باشد، زیرا در بیشتر کشورهای عضو اکو، بخش دولتی چیره است و همین، فرایند میادلات اقتصادی را به سستی و ضعف می‌کشاند. بنابراین اصلاحات ساختاری و گرایش بیشتر به اقتصاد بازار در کشورهای عضو اکو، فرایند همگرایی را در این سازمان تقویت خواهد کرد. در هر دو منطقه، مزیت‌های نسبی برای همکاری اقتصادی وجود دارد، ولی در آ.سه. آن این مزیت‌ها بیشتر شناخته شده است. مهمترین مزیت نسبی در اکو، همکاری در زمینه شبکه ترابری است که ایران در کانون این شبکه جای دارد. شوربختانه به علت ضعف زیرساختها برای سرمایه‌گذاری خارجی در ایران، این شبکه‌ها پیشرفتی انقلابی در راستای به هم پیوستن کشورهای منطقه نداشته است. از این رو لازم است مشارکت شرکتهای خارجی برای سرمایه‌گذاری در شبکه ترابری اکو، بویژه در ایران، افزایش یابد. از بُعد انسجام سازمانی، وفاداری سازمانی در آ.سه. آن بیشتر از اکو است؛ در واقع در منطقه آ.سه. آن سازمانهای بازرگانی رقیب وجود ندارد، در حالی که در اکو وفاداری سازمانی کشورهای عضو کم‌رنگ است. لزان رو که کشورها بر پایه برآورد سود و

می‌شود:

۱- تقویت دبیرخانه اکو و افزایش شمار کارشناسان آن، برای سودمند کردن نشستهای سران و وزیران و تدوین دستور کارهای دقیق کارشناسی و جذاب برای کشورهای عضو، ساختار دبیرخانه اکو باید دگرگون شود. هر چند دبیرخانه اکو در تهران فعالیتهایی در این راستا انجام می‌دهد، ولی این فعالیت‌ها با نقطه دلخواه فاصله بسیار دارد. دبیرخانه اکو باید برای این سازمان استراتژی کاربردی تعریف کند و توافقی‌ها به دست آمده در نشستهای رسمی اکو باید از دید حقوقی برای اعضا الزام‌آور باشد.

۲- کشورهای عضو اکو برای افزایش همکاری باید بسترهای فعالیت بخش خصوصی را هموار کنند. در این راستا، دستکم می‌توان برای بازرگانان روادیده‌های يك ساله صادر کرد تا آرام آرام شرط روادید برای آمدوشد اتباع کشورهای عضو از میان برداشته شود.

۳- شبکه‌تری برای مهمترین مزیت نسبی کشورهای عضو است. امکانات کارشناسی و سرمایه‌ای کشورهای عضو، بویژه به ایران که در کانون شبکه قرار دارد، اجازه تقویت و گسترش این شبکه را نمی‌دهد. پیشنهاد می‌شود که کشورهای عضو با بسترسازی نهادی، امکان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را در این حوزه فراهم کنند زیرا پیوند یافتن کشورهای عضو با راههای ارتباطی به یکدیگر، زمینه گسترش فرایند همگرایی به بخش‌های دیگر اقتصادی را نیز فراهم می‌سازد.

منابع و مأخذ:

۱- رجوع شود به: Luis J. cantori and Steven L. spiegel, *The International politics of Regions*, (New Jersey: prentice Hall, Englewood cliffs, 1970) pp. 3-30.

۲- رجوع شود به: David J. Dennis and Zainal Aznam Yusof, *Developing Indicators of ASEAN Integration - A Preliminary Survey for a Roadmap*, from [http:// www. ausaid. gov. au/publications/ pubout. cfm? ID= 3082- 6586- 6994- 2657- 9229](http://www. ausaid. gov. au/publications/ pubout. cfm? ID= 3082- 6586- 6994- 2657- 9229)

۳- رجوع شود به: Luis J. cantori and Steven L. spiegel, *Op. Cit.*

۴- همان.

۵- اولگا آلیکر، تامس ساین، گسل‌های منازعه در آسیای مرکزی و قفقاز جنوبی، مترجمان محمود رضا گلشن پزوه، عباس کلردان، حسن سعید کلاهی خیابان (تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و

○ شاخص‌های گوناگون، آ.سه. آن راموَّق تر از اکو نشان می‌دهد، ولی این بدان معنا نیست که راه پیشرفت اکو بسته است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مشکل بنیادی اکو، نبود زمینه و امکانات برای همکاری اقتصادی نیست، بلکه نبود اراده سیاسی و زیرساخت‌های نهادی برای پویاسازی این سازمان است.

وضع تعادل قرار دارند؛ یعنی کشورهای عضو تجربه برخورد نظامی سخت با یکدیگر ندارند. از جهت دخالت قدرتهای خارجی، به علت تفاوت موقع ژئوپلیتیکی این دو منطقه، قدرتهای بزرگ گرایش بیشتری به مداخله در منطقه اکو از خود نشان داده‌اند. منافع قدرتهای بزرگ جهان با منافع ایران در افغانستان، آسیای مرکزی و قفقاز همخوانی ندارد و همین، عاملی منفی در فرایند همگرایی اکو است؛ هر چند به علت حاکمیت حزب اسلام‌گرا در ترکیه که قطب اصلی اکو است و روابط خوب این حزب با جمهوری اسلامی ایران و صف‌بندی سیاسی بیشتر کشورهای اکو در پشت سر ترکیه، این کار دخالت منفی قدرتهای خارجی را در منطقه کم‌رنگ می‌کند. به هر رو، اگر اکو در برنامه‌های اقتصادی خود بهتر عمل کند، دخالت منفی قدرتهای خارجی چندان کار ساز نخواهد بود. ژئوپلیتیک آ.سه. آن به گونه‌ای است که قدرتهای بزرگ در آنجا دچار برخورد منافع نیستند. از سوی دیگر، کشورهای عضو آ.سه. آن نیز از دید منافع با قدرتهای بزرگ رقابت و تضاد ندارند و همین نقش قدرتهای بزرگ را در همگرایی آ.سه. آن مثبت کرده است.

فشرده سخن اینکه شاخص‌های گوناگون، آ.سه. آن راموَّق تر از اکو نشان می‌دهد، ولی این بدان معنا نیست که راه پیشرفت اکو بسته است. پژوهش حاضر نشان می‌دهد که مشکل بنیادی اکو، نبود زمینه و امکانات برای همکاری اقتصادی نیست، بلکه نبود اراده سیاسی و زیرساخت‌های نهادی برای پویاسازی این سازمان است. برای افزایش همگرایی در اکو راهبردهای زیر پیشنهاد

<http://www.aseansec.org/64.htm>

۲۲. رجوع شود به:

<http://www.aseansec.org/12021.htm>

۲۳. رجوع شود به: حبیب‌الله ابوالحسن شیرازی، «تداوم اقتدارگرایی در آسیای مرکزی»، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۷، بهار ۱۳۸۴.

۲۴. علی‌امیدی، تأثیر فروپاشی شوروی بر ژئوپلیتیک ایران، رساله کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل (دانشگاه تهران: ۱۳۷۴)، ص ۸۰
۲۵. رجوع شود به:

Profile: Association of South - East Asian Nations, from http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/country_profiles/4114415.stm

۲۶. رجوع شود به:

ASEAN Website, Overview of Politics and Security, from <http://www.aseansec.org/92.htm>

۲۷. رجوع شود به:

ASEAN Website, External relations, from <http://www.aseansec.org/4918.htm>

۲۸. رجوع شود به:

<http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Publications/Annual-Economic-Report/Macro-economic-overview-of-ECO-countries>.

۲۹. رجوع شود به:

ASEAN Website, Meetings and Events, from http://www.Aseansec.org/meetings_events.htm

Eco Press Releases, From <http://www.ecosecretariat.org/MainMenu/PressReleases.htm>

۳۰. رجوع شود به:

<http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Publications/AnnualEconomicReport/MacroeconomicoverviewofECOcountries>.

۳۱. رجوع شود به:

ASEAN Website, tourism, from <http://www.aseansec.org/7299.htm>

۳۲. رجوع شود به:

ASEAN Website, Functional Cooperation, from <http://www.aseansec.org/8558.htm>

۳۳. عباسعلی مهرعلیان، آ.سه. آن: «دستاوردها و چالش‌ها»، دیدگاه‌ها و تحلیل‌ها، شماره ۱۴۷، فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۰، ص ۴۰.

۳۴. محمدعلی بصیری و مژگان ایزدی زمان آبادی، «اهداف سیاست خارجی آمریکا در آسیای مرکزی»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، سال سیزدهم، دوره چهارم، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۸۳، صص ۹۱-۱۲۷.

تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۲)، صص ۲۵۹-۲۵۶.

۶. راجان منون، «امنیت در آسیای مرکزی، پس از فروپاشی شوروی»، ترجمه منوچهر شجاعی، اطلاعات سیاسی-اقتصادی-ش ۱۱۵-۱۱۶، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۶، ص ۱۰۹.

۷. رجوع شود به:

Wikipedia, the online free encyclopedia (<http://en.wikipedia.org/wiki/SoutheastAsia>)

۸. همان.

۹. کتاب سبز اکو، گردآوری و تنظیم دفتر امور اکو، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی (تهران: وزارت امور خارجه ۱۳۷۷) صص ۹۵-۱۳۴.

۱۰. عنایت‌الله یزدانی، «نقش اسلام در آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی»، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۴۸، زمستان ۱۳۸۳، صص ۱۹۶-۲۰۱.

۱۱. رجوع شود به:

Website of ECO Cultural Institute, Activities of ECO's cultural institute, from <http://www.ecieco.org/pgs/activities.html>

۱۲. رجوع شود به:

Wikipedia, the online free encyclopedia, from <http://en.wikipedia.org/wiki/SoutheastAsia>

۱۳. «اکو: صاحبان نیمی از ثروت جهان ناموفق در برنامه‌ریزی و اجرا»، خراسان، ۱۹/۳/۷۹.

۱۴. محمد پروجردی، کتاب سبز آ.سه. آن، تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۸۰) صص ۲۴-۲۵.

۱۵. حسن مرزوقی، شناخت اقتصاد و تجارت آ.سه. آن، تهران: مؤسسه پژوهش‌های بازرگانی، ۱۳۷۶، صص ۱۶-۱۸.

۱۶. رجوع شود به:

ASEAN Investment Projects submitted BOI in 2005 (Jan. - June), from <http://www.boi.go.th/english/download/other-statistics/586/T.ASEAN1-2.pdf>

۱۷. رجوع شود به:

<http://www.ecosecretariat.org/ftproot/Publications/AnnualEconomicReport/MacroeconomicoverviewofECOcountries>.

۱۸. همان.

۱۹. رجوع شود به:

<http://www.bpd.ir/tahilil.asp> WTO, World Trade Statistics, from

۲۰. جهت مطالعه بیشتر ر.ک.به: کتاب سبز اکو، پیشین، جدول‌های صفحات ۱۰۸، ۱۱۳، ۱۱۸، ۱۳۰، ۱۲۶ و ۱۳۶.

۲۱. رجوع شود به:

Overview of ASSOCIATION OF SOUTHEAST ASIAN NATIONS, from